

ВІДГУК

**офіційного опонента кандидата юридичних наук, доцента
Лук'янова Дмитра Васильовича на дослідження Мавед Сандри
Омарівни на тему «Гене́за та тенденції розвитку ісламського
деліктного права: загальнотеоретичне дослідження», подане на
здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія
політичних і правових учень**

Актуальність теми. Ісламська правова система є однією з найбільших правових систем сучасності. Її дія поширюється на більше ніж 1,5 млрд. мусульман і суттєво впливає на формування та розвиток декількох десятків національних правових систем. Водночас світ на порозі ХХІ століття вступив у якісно новий етап свого розвитку, що характеризується глибинними змінами всіх аспектів людського буття, який найчастіше позначається як глобалізація. Цей процес, що спочатку розглядався як переважно економічний, все більше захоплює у свою орбіту інші аспекти людського буття, у тому числі й правові. Таким чином, розвиток і взаємодія правових систем світу є важливим фактором ефективного та безпечного розвитку всього людства.

У зв'язку з цим виникає необхідність у проведенні широкого кола досліджень з тематики ісламського права. Однією з найменш досліджених у вітчизняній науці проблем є специфіка ісламського деліктного права, а тому звернення авторки до питання генези та тенденцій розвитку ісламського деліктного права є вельми актуальним.

Доцільність науково-практичних досліджень у цій сфері для України підтверджується змінами в демографічному середовищі як нашої держави, так і Європи взагалі. За різними оцінками, в Україні мешкає близько 3 млн. мусульман, а в Європі ця цифра сягає 45 млн. осіб.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає Переліку перспективних напрямів кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями, затверджені рішенням президії Національної академії правових наук України від 18 жовтня 2013 р. № 18/11. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до програми Міністерства освіти і науки України «Актуальні проблеми розбудови демократичної, соціальної, правової держави відповідно до положень Конституції України», планів наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності й права» (державний реєстраційний номер 011U0006H) на 2011 – 2015 рр. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною наукових досліджень кафедри права Європейського Союзу і порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія» «Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до європейського права» на 2011 – 2015 рр.

Тема і зміст дисертації Мавед С. О. відповідає паспорту спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Заслуговує на увагу застосований автором комплексний підхід до теоретико-правового дослідження генези та основних тенденцій розвитку ісламського деліктного права. Так, було використано можливості як загальнонаукових, так і спеціальних підходів та методів наукового дослідження, зокрема порівняльно-правового, системного, цивілізаційного, формально-юридичного, соціологічного, історичного, що забезпечило можливість обґрунтування висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Джерельну базу дослідження можна вважати цілком репрезентативною, оскільки опрацьовано широке коло здобутків вітчизняних і зарубіжних учених, а також великий масив законів та інших нормативно-правових актів мусульманських держав (Іран, Пакистан, Ємен, ОАЕ, Катар, Туреччина, Бахрейн, Судан, Саудівська Аравія, Сирія, Ліван, Північна Нігерія та ін.), судову практику, що стосується предмета дослідження. Список джерел складається з 232 найменувань, значна частина яких є іноземні першоджерела.

Найбільш важливі наукові досягнення пройшли апробацію на наукових та науково-практичних конференціях, семінарах протягом 2011 – 2015 рр. Результати досліджень містяться у 14 статтях, 7 з яких надруковано у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одній статті – у зарубіжному науковому періодичному виданні та у 6 тезах доповідей на конференціях. Основні результати дослідження повно викладено в наукових публікаціях дисертантки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в рецензованій дисертації вперше у вітчизняній юридичній науці на загальнотеоретичному рівні досліджено концептуальні основи та специфіку концепції, генезу та тенденції розвитку ісламського деліктного права. До положень і висновків, які характеризуються науковою новизною, належать такі.

1. Визначено поняття ісламського деліктного права, під яким розуміється сукупність правил зовнішньої поведінки мусульманина, що націлена на узгодження життя з божественними встановленнями, дотримуючись яких людина досягає миру в суспільстві, а порушення цих норм визначається як посягаючий на будь-які права гріх, що тягне за собою покарання.

2. Виявлено особливості ісламського деліктного права, що сформувалися під впливом історичних, географічних, економічних

факторів, правової традиції, яка формувалася залежно від впливу певного напрямку ісламу та релігійної школи, тощо;

3. Автором окреслено чотири періоди історії розвитку ісламського деліктного права: перший період – період виникнення ісламського деліктного права і його доктринальної розробки (VII – X ст.ст.); другий період – період стабільності ісламського деліктного права (X – середина XIX ст.); третій період – період вестернізації ісламського деліктного права (друга половина XIX – перша половина XX ст.); четвертий період – період «ісламізації» мусульманського деліктного права (друга половина XX ст. – і до теперішнього часу).

4. На основі співвідношення шаріату та деліктного законодавства автором виокремлено три групи кримінально-правових систем ісламського права. Перша група держав дотримується ортодоксальних поглядів на ісламське деліктне право (Саудівська Аравія, Іран та ін.). Друга група ісламських держав характеризується частковим сприйняттям західного досвіду у сфері деліктно-правового впливу (Судан, Йорданія, Йемен, Лівія та ін.). Третя група держав користується «вестернізованим» деліктним правом, для якого характерна мінімізація кримінально-правових норм, заснованих на шаріаті (Єгипет, Туреччина та ін.).

5. Автором розкрито систему джерел ісламського деліктного права, яка складається з основних (безперечних) джерел деліктного права, які засновані на вченні аль-Шафії про «чотири корені шаріату» (Коран, Сунна, іджма і кияс), позитивного права, що у більшості мусульманських держав кодифіковано повністю або частково або зафіксовано в законодавчих актах некодифікованого характеру, додаткових джерел ісламського деліктного права, до яких належать правові звичаї і місцеві традиції, які не суперечать основам шаріату і мусульманського права.

6. Визначено, що традиційне ісламське деліктне право поділяє всі злочини на три категорії: худуд, кісас і тазір. Проаналізовано критерії, на підставі яких класифікують злочинні діяння у мусульманській

кримінально-правовій системі: по-перше, чиї права порушуються в результаті скоєння злочину; по-друге, визначеність міри покарання у священних джерелах. Цей поділ має важливе значення для визначення процесуальних прав та обов'язків сторін і визначення покарання.

7. Доведено, що система покарань у ісламському деліктному праві залежить від категорії злочинних діянь. Злочини категорії худуд характеризуються чіткою визначеністю приписаного за їх вчинення покарання у Корані або Сунні (смертна кара, членушкодження, бичування, позбавлення волі і вигнання з громади). Злочини категорії кісас, так само як і попередня категорія, характеризуються чіткою визначеністю приписів щодо караності за їх вчинення у Корані або Сунні з допущенням застосування кровопомсти за принципом таліона. Дозволена кровопомста при цьому залежить від умисності вчиненого діяння: кровопомста є можливою тільки за навмисний злочин, тоді як ненавмисні злочинні діяння, які спричинили смерть людини або заподіяння шкоди здоров'ю, караються всього лише грошовою компенсацією. За скоєння навмисних злочинів проти життя і здоров'я (категорії тазір) ісламське деліктне право допускає один із трьох варіантів покарання: кровопомсту за принципом таліона, виплату грошової компенсації або прощення засудженого.

Виходячи з оцінки вище сформульованих положень, маємо всі підстави стверджувати, що дисертаційна робота Мавед С. О. є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукову задачу виявлення генези, визначення, особливостей та основних тенденцій розвитку ісламського деліктного права, що має суттєве значення для розвитку юридичної науки.

Теоретичні висновки, запропоновані в роботі, можуть бути підґрунтям для подальших наукових досліджень з проблем розвитку ісламського деліктного права, перспектив його використання в країнах романо-германського права. У практичній діяльності результати

дослідження можуть використовуватися при налагодженні взаємовідносин України з ісламськими державами, для інформування громадян України, які відвідують ісламські країни, про особливості їх деліктного права. Матеріали роботи також бажано використати у навчальному процесі – при проведенні занять з навчальних дисциплін «Теорія держави і права» та «Порівняльне правознавство».

Зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертації.

Визначаючи в цілому належний загальний рівень дослідження, аргументацію та логіку викладення положень, вважаємо за потрібне зробити деякі зауваження, які викликають сумніви й можуть слугувати підґрунтям для наукової дискусії під час захисту, а також вимагають від авторки дисертації додаткових пояснень, інтерпретацій та обґрунтувань.

1. У дисертаційному дослідженні автор не завжди коректно використовує термінологію, зокрема, змішуючи два схожі, але достатньо різні поняття – ісламське право та право ісламських держав. Якщо ісламське право являє собою один із видів релігійного права (поряд з канонічним, іудейським й індуїстським, які разом утворюють релігійну правову сім'ю) з відповідною історією розвитку, специфічними джерелами та особливим застосуванням, то право ісламських держав належить до національних правових систем, які у сучасному світі зазнають впливу різних типів права та поєднують риси різних правових систем, зокрема і релігійного права.

2. Розкривши генезу, концепцію й особливості ісламського деліктного права, його вплив на формування правових систем різних держав, автор не сформулював у висновках чіткого переліку тенденцій його розвитку, а тому цей напрям роботи потребує додаткового пояснення.

3. Важко погодитися з думкою авторки, викладеною на сторінці 53 дисертації, де зазначено, що «тільки з поширенням ісламу у світі і трансформації релігійної влади халіфів у світську владу можна пов'язати безпосередньо зародження мусульманського права взагалі, і

мусульманського деліктного права, зокрема. Ця подія припадає на період правління династії Омейядів, коли з розширенням меж халіфату і розвитком суспільного життя з'явилася потреба у праві, не тільки як у засобі врегулювання суспільних відносин, що змінилися й ускладнилися, але й у праві, погодженому з догматикою ісламу». По-перше, некоректно пов'язувати виникнення та існування релігійного права з діяльністю конкретної держави. По-друге, це суперечить визнанням науковим роботам з ісламського права, які пов'язують його виникнення саме з діяльністю Пророка Мухаммада та формуванням двох основних джерел – Корана та Сунни.

4. Авторка обґрунтовано розкрила особливості системи джерел ісламського деліктного права, до якої, на її думку, належать «основні джерела (Коран, Сунна, іджма і кияс); позитивні джерела, тобто кримінальне законодавство; додаткові джерела – урф, адат» й показала застосування в сучасних ісламських країнах перших двох груп. Водночас у дослідженні бракує особливостей та прикладів застосування джерел останньої групи – урфа й адата.

5. У роботі є певні неточності, зокрема щодо формування тексту Корану ще за життя Пророка Мухаммада (стор. 98). Загальновизнаним у коранічній літературі є твердження, що текст Корану був складений лише після смерті Пророка його послідовниками.

6. Авторка детально розглянула поняття злочину як одного з найважливіших інститутів ісламського деліктного права, але залишила поза увагою питання інших деліктів, які виокремлюються у романо-германському праві: адміністративних, цивільно-правових, фінансових тощо. Виникає питання – чи існують їх аналоги у ісламському деліктному праві, які мають особливості та які санкції застосовуються за їх вчинення?

Ураховуючи викладене, можна сформулювати загальний висновок, що дисертаційне дослідження на тему «Генеза та тенденції розвитку ісламського деліктного права: загальнотеоретичне дослідження»

відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013р. № 567, оскільки містить нові наукові положення та науково обґрунтовані результати у сфері теорії держави та права. Робота відповідає вимогам, що висуваються до дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, а її авторка – Мавед Сандра Омарівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень.

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент

**Національна академія правових наук України,
начальник управління планування і координації
правових досліджень в Україні**

Д.В. Лук'янов

Підпис

Лук'янова

засвідчую:

прізвище

Начальник ВК

Григоренко *П.В.*